

Liefde voor macht: Cleopatra

Cleopatra VII (69-30 v.Chr.) is een van de aansprekendste vrouwen uit de Oudheid. Met haar veronderstelde slimheid en schoonheid wond ze de grote machthebbers van haar tijd om haar vinger. Meer dan andere farao's werd zij een symbool van Egypte, hoewel zij eigenlijk een Macedonische prinses was. Rond haar persoon ontstonden al vanaf de Oudheid tal van mythes.

'Pijlers uit ebbenhout waarop vergulde balken rusten. Zuilen van agaat en purpersteen, vloeren van onyx. De wanden versierd met ivoor en edelstenen.' Zo omschrijft de 1ste-eeuwse Romeinse dichter Lucanus de ongelooflijke luxe in de paleizen van Alexandrië, de stad van waaruit sinds de dood van Alexander de Grote (332 v.Chr.) de nazaten van diens generaal Ptolemaeus over Egypte heersten. Maar wat Lucanus niet beschrijft, zijn de barsten en scheuren in het systeem. Zelfs deze opulente rijkdom kon niet verhullen dat de macht van deze familiedynastie na driehonderd jaar tanende was. Steeds vaker stredden familieleden om de troon. En ook van buiten de landsgrenzen werd het Ptolemaeïsche Egypte bedreigd. Rome keek steeds vaker en met onverholen begeerte naar de rijkdommen die daar waren vergaard.

Het is in dit klimaat dat in 69 v.Chr. Cleopatra wordt geboren. Zij is de tweede van drie dochters die Ptolemaeus XII had bij verschillende vrouwen. Vermoedelijk is haar moeder bij de geboorte van haar zuster Arsinoë gestorven. Daarna kreeg Ptolemaeus XII nog twee zoons.

Over de kindertijd van Cleopatra weten we vrijwel niets, maar één ding staat vast: ze wordt al op jonge leeftijd met volwassen problemen geconfronteerd. Ze is pas elf jaar als haar vader door de Alexandrijnse elite, die met zijn oudste dochter Berenice samenspande, wordt afgezet. Na een korte burgeroorlog vlucht Ptolemaeus naar Rome.

In Rome weet hij Julius Caesar voor zich te winnen. Maar niet zonder daarvoor een prijs te betalen. Caesar wordt 10 miljoen sestertiën toegezegd als hij erin slaagt Ptolemaeus terug aan de macht te brengen. Caesar slaagt daarin met vlag en wimpel. In het voorjaar van 55 wordt Ptolemaeus met hulp van het Romeinse leger opnieuw op de troon van Egypte geïnstalleerd.

➔ De beroemdste moderne bewerking van haar leven is *Cleopatra*, een in 1963 gemaakte film met Elisabeth Taylor in de titelrol en Richard Burton als Marcus Antonius.

Hogepriesteres

Wat de rol van Cleopatra is geweest bij de terugkeer van Ptolemaeus, is niet duidelijk, maar dat zij afzijdig heeft toegekeken, lijkt niet aannemelijk. Haar zuster Berenice wordt door haar vader vermoord. Cleopatra wordt beloond. Zij wordt zelfs benoemd tot co-regent. In deze hoedanigheid ontvangt zij ook de titel hogepriesteres van Ptah. Deze functie neemt zij, in tegenstelling tot veel van haar voorvaderen, van meet af aan uiterst serieus. Dit blijkt uit het feit dat zij volgens verschillende antieke bronnen onmiddellijk begon de taal van de Egyptenaren te leren. Een vermeldenswaardige prestatie want de Ptolemaeën en hun hofhouding spraken op dat moment vrijwel uitsluitend Grieks. En in het voorjaar van 54 reist zij met een enorm gezelschap naar de grote tempel van Ptah in Memphis. Deze eerste van een serie reizen die zij door Egypte maakte, toont volgens veel historici aan dat Cleopatra grote en oprechte belangstelling had voor de oeroude rituelen en mysteriën van de Egyptische godsdienst.

De ster van Cleopatra stijgt nog verder als zij na de dood van haar vader haar aanspraak op de troon weet te handhaven. Zij is dan achttien jaar oud en, aldus de geschiedschrijver Cassius Dio, 'een van de mooiste vrouwen van Egypte'. Zij moet het koningschap dan nog delen met haar jongere broer, de tienjarige Ptolemaeus XIII, met wie zij om religieuze redenen ook trouwt.

Lang heeft zij niet van haar nieuwe status kunnen genieten want al in haar derde regeringsjaar begint haar broer tegen haar samen te spannen. Zijn machtsgreep slaagt en Cleopatra moet in 49 Alexandrië ontvluchten.

Ontmoeting met Caesar

Over de daaropvolgende ballingschap van Cleopatra heerst nog veel onduidelijkheid. Ze zou naar Palestina zijn gevlucht of zijn ondergedoken bij de priesters van Osiris in Luxor. Dit laatste zou overigens een nieuw bewijs zijn voor haar sterke band met de Egyptische priesterklasse. Hoe het ook zij, ze keert onmiddellijk als de kans daar is naar Alexandrië terug. Die kans doet zich voor als al een jaar later Caesar zich in Egypte meldt. De ontmoeting met Caesar is beslissend geweest in het leven van Cleopatra. Dankzij Caesar weet ze haar macht over Egypte terug te winnen, maar ze raakt ook voorgoed haar onafhankelijkheid kwijt. Egypte en Rome zijn voortaan tot elkaar veroordeeld.

◀ Standbeeld van Cleopatra. Egyptisch Museum, San Jose, Verenigde Staten. Cleopatra afgebeeld op een Egyptische munt.

▶ Marcus Antonius vindt vlak nadat hij de hand aan zichzelf sloeg rust in de armen van Cleopatra.

En op persoonlijk terrein verliest ze niet alleen haar eerbaarheid maar ook haar reputatie. In de beroemde speelfilm uit de jaren zestig wordt Cleopatra het paleis in Alexandrië, waar Caesar op dat moment verbleef, binnengesmokkeld, gerold in een veelkleurig Perzisch tapijt. Volgens de beschrijving die Cassius Dio geeft zat zij echter verstopt in een waszak. 'Zij had zich, bekend als zij was met de behoeften en de lusten van Caesar, gekleed om hem te behagen.' Een verleidelijke, mooie jonge vrouw die zich voor de voeten van de oudere generaal werpt: dit beeld is in de loop der eeuwen honderden malen beschreven, geschilderd, bezongen en verfilmd. En het werd allemaal nog mooier. Caesar, dertig jaar ouder dan Cleopatra, valt voor haar als een blok. De mythe was geboren. Maar is het ook zo gegaan?

Romantiek of opportunisme?

Feit is dat Caesar langer dan gepland in Egypte blijft en dat hij, nadat hij haar met militair geweld terug op de troon heeft geholpen, een lange boottocht door Egypte maakt waarbij het er – opnieuw de mythe – heel romantisch aan toe is gegaan. Feit is ook dat als Caesar het jaar daarop naar Rome terugkeert, Cleopatra zwanger is. Dat het kind ook van Caesar is, lijkt Cleopatra te willen benadrukken door hem de naam Caesarion (Kleine Caesar) te geven. Er is ook een heel ander verhaal mogelijk. Misschien heeft Cleopatra zich de avances van de veel oudere generaal laten welgevallen uit puur opportunisme. Als geen ander was zij zich er immers van bewust dat ze haar troon aan hem te danken had en dat een goede verstandhouding met Rome alleen maar positief voor haar land kon uitpakken. Ook de bootreis door Egypte zou wel eens heel anders kunnen worden geïnterpreteerd. Zo weten we uit de beschrijvingen van Appianus dat de staat-

De dood van Cleopatra

Behalve mythen rond haar leven, bestaat er ook een mythe rond Cleopatra's dood. De Duitse gifexpert en kenner van de antieke geneeskunst Dietrich Mebs heeft duidelijk gemaakt dat het verhaal over de dood van Cleopatra door een slangenbeet, dat vooral gebaseerd is op wat Plutarchus (ca 46-120) hierover schrijft, zeer onwaarschijnlijk is. Volgens hem was het in de verzengende hitte van de Egyptische zomer, wanneer de slangen op hun actiefst zijn, nauwelijks mogelijk de zeer beweeglijke cobra's het paleis binnen te smokkelen. En al zeker was het niet mo-

gelijk hen te dwingen iemand te bijten, ze zouden direct gevlucht zijn. Ook zouden de resultaten van een beet van een cobra niet overeenkomen met wat Plutarchus ons meldt. 'Als een cobra beet tot de dood leidt, wat overigens lang niet altijd het geval is, dan is de doodstrijd langdurig en zeer pijnlijk. Dat is in strijd met de berichten.' Mebs gaat er van uit dat Cleopatra een gifdrank heeft gedronken gebaseerd op dolle kervel (*Conium maculatum*) gecombineerd met een forse dosis opium. Deze methode was in het oude Egypte zeer gebruikelijk.

De zelfmoord van Cleopatra is een in de kunstgeschiedenis geliefd onderwerp. Dit naar Cleopatra gemodelleerd portret met legendarische slang is van Piero di Cosimo (ca 1490).

siesloep van Cleopatra gevolgd werd door vierhonderd schepen waarop zowat het hele leger van Caesar zich bevond. Nauwelijks de entourage voor een romantisch snoepreisje. Verder vermeldt deze historicus dat het Caesars wens was om nog veel verder naar het zuiden door te reizen. Wilde Caesar wellicht doorvaren tot aan het fameuze goudland dat ten zuiden van Egypte zou liggen? Geen gekke veronderstelling voor iemand die, zoals Caesar op dat moment, in ernstige financiële problemen verkeerde. De historicus Suetonius zegt hierover: 'Op een bepaald moment weigerden de hoge officieren in het leger nog verder naar het zuiden te reizen. En Caesar was gedwongen terug te keren naar Alexandrië.' En wat de liefde van Caesar betreft waarover zoveel antieke bronnen reppen: natuurlijk was Caesar onder de indruk van de mooie en erudiete jonge vrouw, die bovendien een mengeling van oosterse mystiek en hellenistische cultuur uitstraalde. Maar Cleopatra betekende voor hem ook toegang tot de rijke graanvoorraden van Egypte. Verlieft of niet, Caesar keerde in het voorjaar van 47 alleen terug naar Rome.

Politieke crisis

Net als de boottocht over de Nijl is ook het verblijf van Cleopatra in Rome twee jaar later door mythen omgeven. Kwam de koningin naar Rome om haar zoon te tonen? Wilde ze bij haar geliefde zijn? Als dat zo was, dan is haar missie mislukt. Vrij snel na haar aankomst in Rome vertrok Caesar al weer naar Spanje. En zijn zoon heeft hij nooit erkend. Cassius Dio heeft wellicht gelijk als hij schrijft dat Caesar haar en haar echtgenoot (zij was opnieuw om religieuze redenen getrouwd met een broer, dit keer haar jongste, Ptolemaeus xiv) naar Rome heeft laten (!) komen om zo aan het volk te tonen dat Egypte nu definitief tot de Romeinse invloedssfeer behoorde. Daarmee wekt Caesar de suggestie dat onder zijn leiding de graantoevoer uit Egypte voortaan verzekerd zal zijn. Cleopatra is nog in Rome als Caesar in maart van het jaar 44 vermoord wordt. Ongetwijfeld heeft zij beseft wat dit voor haar en voor Egypte betekende: een politieke crisis waarvan de uitkomst ongewis zal zijn. Ze wacht de ontwikkelingen niet af en keert naar Alexandrië terug.

In de jaren daarna volgt Cleopatra de gebeurtenissen in Rome nauwgezet. Voortdurend vraagt zij zich af: wat betekent dit voor Egypte? Als Marcus Antonius na de slag bij Phillippi in 42 v.Chr. de machtigste man wordt in het oosten van het Romeinse Rijk, lijkt

zij tot een besluit te zijn gekomen: Antonius zal haar nieuwe politieke beschermer worden. Met een enorme stoet aan volgelingen reist Cleopatra in het voorjaar van 41 naar Tarsus, in Klein-Azië, waar Antonius zich op dat moment ophoudt. De ontmoeting tussen deze twee is opnieuw bron voor mythevorming. De voor naamste aanstichter daarvan is de historicus Plutarchus die in zijn biografie van Antonius uitgebreid beschrijft hoe de gewiekste Cleopatra Antonius betovert en hoe zij hem met haar luxe en decadente feesten weet in te palmen. Cleopatra als femme fatale, als zondebok.

Uit de gratie

Antonius valt inderdaad als een blok voor de Egyptische vorstin. Hij wijkt vanaf dat moment niet meer van haar zijde en keert niet meer in Rome terug. Maar wat voelde zij voor hem? In ieder geval vertoont zij zich na Antonius' overwinning op de Armeniërs in 34 aan zijn zijde tijdens een triomftocht in Alexandrië. Misschien heeft ze nog getwijfeld op het moment dat Antonius door de machinaties van Octavianus in Rome definitief uit de gratie raakt. Egypte wordt dan meegesleurd in Octavianus' strijd om de hegemonie in Rome. Maar toen was het al te laat. Zij had haar lot verbonden aan Antonius. Er was geen weg meer terug. Aan het einde van haar leven is de mythe niet meer van de werkelijkheid te scheiden. Antonius werpt zich in zijn eigen zwaard. Een eervolle dood zoals een goed Romein betaamt. En Cleopatra? Liever dan in ketenen naar Rome te worden afgevoerd als ereprijs voor Octavianus, kiest zij er voor zelf haar dood te bepalen. Niet uit liefde maar uit eergevoel. En hoe zij sterft? Zeker niet door een slangenbeet, zoals het beroemde verhaal ons vertelt.

Joost Vermeulen studeerde Egyptische taal en cultuur aan de Universiteit van Amsterdam en is werkzaam als freelance publicist.

VERDER LEZEN

- ▶ **M.A. Wes**, *Diva Cleopatra. Historische en onhistorische verhalen*, Uitgeverij Voltaire, 2000
- ▶ **Sally-Ann Ashton**, *Cleopatra and Egypt*, Blackwell Publishing, 2008
- ▶ **Patricia Southern**, *Anthony and Cleopatra*, Amberly, 2011